

נצבים- כיצד 'התפתחו' מידות הדרש?

ד"ר חזות גבריאל

".. ותנא אף אלף וז' מאות ספיקות של ג"ש ושל קלין וחמורין ושל דקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה, אמר רבי [אבהו] אף על פי כן החזירן עתניאל בן קנז.. (ילקוט שמעוני: בחוקותי, רמז תרפב)

המדרש מתאר את ההלכות שנשכחו בימי אבלו של משה כ'גזירות שוות, קלין וחמורין ודקדוקי סופרים'. לא ברור האם הכוונה היא שהלכות שנוצרו באמצעות דרכי דרש אלו נשתכחו, או שמא דרכי הדרש עצמן נשתכחו? מה היה טיבו של אותו פלפול? האם הוא המציא ושיחזר את מתודות הדרש עצמן, או שמא הוא השתמש במתודות אלו, שהיו ידועות ולא נשכחו, בכדי לשחזר הלכות שכוחות?

הלכות כתובות במקרא לא נשכחו. מעבר להלכות אלו נותרות רק הלכות היוצאות מ- פרשנות, מדרשי הלכה, הלכות שנתקבלו במסורת (=הלכות למשה מסיני), או הלכות דרבנן. מה שנשכח הוא ההלכות שנלמדו באמצעות מידות הדרש, ופלפולו של עתניאל בן קנז היה שימוש במידות הדרש עצמן, אשר שיחזר את תהליך הדרישה עצמו, ואת ההלכות שיצאו ממנו.

עולה חדש לומד את השפה באולפן. שם, מתחילים מכללי לשון ודקדוק, ומתוכם לומדים את השפה. הלימוד אינו אינטואיטיבי אלא פורמלי. תהליך היווצרות השפה אינו מתחיל ברשימת כללים, אלא הכללים הם אשר נוצרים מתוך הדיבור. לאחר שקהיליית המשתמשים בשפה מפתחת אותה דיה, מתחילה התבוננות רטרוספקטיבית במה שנוצר, ומתחיל תהליך של הכללה. התופעות האינטואיטיביות של הדיבור מתחילות להיכנס לתוך קטגוריות דקדוקיות, הממיינות ומסווגות אותן לקבוצות, דרך מציאת הבסיס המשותף שלהם. לאחר ההכללה והחוקים הפנומנולוגיים (=חוקים מתארים), נוצרת המשגה. בשלב זה נוצרים מושגים במטא-שפה, אשר לפיהם אנו מסבירים את התופעות הלשוניות בהן אנו צופים. מכאן נוצרים מונחים כמו 'מושא' ישיר ועקיף, נשוא ונושא.

גם ביחס למידות הדרש קיים תהליך דומה. לאחר שנאספו התופעות המדרשיות וחולקו לקבוצות פנומנולוגיות, נוצר צורך בהמשגה. נוצרו מושגים מטא-הלכתיים, המחוללים את התופעות הלשוניות ואת הקבוצות הממויינות שלהן. מושגים כמו 'גזירה שווה', 'קל וחומר', 'היקש', וכדו', נוצרו בשלב זה.

ה'פלפול' של עתניאל בן קנז עסק בהכללה של התופעות הלשוניות. לאחר השכחה של הגז"ש והקו"ח, כלומר של מידות ודרכי הדרש, האינטואיציה של הדרשנות שהיתה אצל משה רבנו כ'שפת אס', החלה להתעמעם. ככל שמתרחקים ממעמד הר סיני אנו פחות ופחות דוברים את הדרשות כ'שפת אס'. נוצרת התבוננות 'מדעית', רטרוספקטיבית, ונוצרים חוקים פנומנולוגיים. חוקים אלו מסייעים לשחזר הלכות שנשכחו מאתנו. אנחנו מנסים לשחזר את מה שמשה רבנו ידע ישירות מהשכינה, באמצעים לוגיים, דרך ניתוח, הכללה, והפשטה של הדוגמאות המוכרות לנו.

'פלפול' בשפה זו הוא הכללה ומיון ויצירת תיאוריה פנומנולוגית. בשלב זה נוצרו מערכות מטא-הלכתיות, או מטא-מדרשיות, אשר מיינו וסיווגו את דרכי הדרש למידות דרש שונות. נוצקו דפוסי עבודה מדוייקים ושיטתיים יותר, אשר אפשרו למי שלא מצויד באינטואיציה המושלמת שהיתה למשה רבנו (שכן הוא קיבל אותה מפי הגבורה) לפעול על פי הכללים. הכללים נוצרו בכדי להקל על העברת הטכניקות המורכבות של הדרש לדורות הבאים. חכמי הדורות המאוחרים יותר לומדים באולפנו של משה רבנו, דרך הכללים המתארים את השפה המדרשית הטבעית שלו. כך נוצרו מידות הדרש, ולאחר מכן נוצקו לדפוסים כאילו פורמליים-אכסיומטיים. זוהי מערכת כללים הניתנת להעברה ביתר קלות מדור לדור, ויד השכחה לגביה פחות קשה.

על אף שמערכות פורמליות קלות יותר להעברה, לאורך ההיסטוריה 'הצלחנו' לשכוח גם אותן. מאז חתימת התלמוד פסק השימוש במידות הדרש (למעט חריגים מעטים ולא משמעותיים). לשמחתנו עומדות לרשותנו מערכות נתונים העשויות לסייע לנו לשחזר את מה שאבד. מתוך הדרשות שנתרו בידינו, על ידי הכללה המשגה ופורמליזציה תיאורטית, תוך שימוש ברשימות המידות והגדרותיהן (בברייתא דדוגמאות וביספרי הכללים' למיניהם) ניתן להתקדם לקראת שחזור יכולת השימוש במידות הדרש.

להערות ולרכישת ספרי 'מידה טובה': hazutg@gmail.co.il